

MILLIY CHOLG'ULAR TIMSOLINING YOSHLAR MADANIY XOTIRASINI SHAKLLANTIRISHDAGI TARBIYAVIY IMKONIYATLARI

M.Fazliddinova

Qo'qon davlat universiteti

Musiqa ta'limi yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy raxbar: **H.Rasulova**

Musiqa nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada milliy cholg'ular timsolining yoshlar madaniy xotirasini shakllantirishdagi tarbiyaviy imkoniyatlari yoritiladi. Dutor, tanbur, rubob, gijjak, nay, doira, chang kabi milliy cholg'ular xalqning tarixiy-madaniy tajribasi, estetik qarashlari, turmush tarzi va musiqiy tafakkurini o'zida mujassamlashtirgan madaniy belgilar sifatida talqin qilinadi. Milliy cholg'u timsolini faqat musiqa asbobi sifatida emas, balki avlodlar xotirasini bog'lovchi ramziy vosita sifatida anglashning pedagogik ahamiyati ochib beriladi. Yoshlarning madaniy xotirasini shakllantirishda cholg'ularning tarixiy kelib chiqishi, ijrochilik an'analari, ustoz-shogird munosabatlari, cholg'u yasash madaniyati va zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan bog'lash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy cholg'u timsoli asosida madaniy identifikatsiya, avlodlar davomiyligi, milliy qadriyatlarga hurmat va tarixiy ongini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: milliy cholg'ular, cholg'u timsoli, madaniy xotira, yoshlar, milliy identitet, tarixiy xotira, tarbiya, musiqa merosi, dator, tanbur, rubob, gijjak, doira, ustoz-shogird.

KIRISH

Xalqning madaniy xotirasi uning tarixiy tajribasi, urf-odatları, san'ati, tili, musiqasi, marosimlari va avlodlar tomonidan saqlanib kelayotgan ramzlarida namoyon bo'ladi. Madaniy xotira jamiyatning o'zligini anglashiga, tarixiy davomiylikni his etishiga va yangi avlodning milliy-madaniy muhit bilan bog'lanishiga xizmat qiladi.

Musiqa san'ati madaniy xotirani saqlash va uzatishning ta'sirchan shakllaridan biridir. Ayniqsa, milliy cholg'ular xalqning musiqiy madaniyatini moddiy va ramziy jihatdan mujassamlashtirishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Cholg'uning shakli, materiali, tovush xususiyati, ijro usuli, u bilan bog'liq ijrochilik maktablari va ustoz-shogird an'analari bir butun holda muayyan xalqning tarixiy-madaniy tajribasini aks ettiradi. Masalan, dator o'zbek xalqining musiqiy hayotida shunchaki torli cholg'u sifatida emas, balki xalqona ohang, samimiylık, xonadon va an'anaviy ijrochilik bilan bog'liq madaniy timsol sifatida ham namoyon bo'ladi.

Tanbur maqom an’analari va mumtoz ijrochilik madaniyati bilan bog‘liq bo‘lsa, doira ritmik tafakkur, marosim va jamoaviy ijrochilik an’alarining muhim belgilaridan biridir. Gijjak va rubob kabi cholg‘ular ham o‘zining ijrochilik imkoniyatlari bilan bir qatorda muayyan tarixiy-madaniy tasavvurlarni shakllantiradi.

Madaniy xotira - jamiyatning o‘tmish tajribasi va qadriyatlarini saqlash, qayta anglash hamda avloddan avlodga yetkazish jarayonidir. U faqat tarixiy ma’lumotlarni eslab qolish bilan belgilanmaydi. Madaniy xotira insonning o‘zini ma’lum bir xalq, hudud, madaniyat va an’alar bilan bog‘liq holda his qilishi orqali ham namoyon bo‘ladi. Milliy cholg‘u timsoli ana shu xotiraning moddiy va hissiy belgilaridan biri bo‘la oladi. Cholg‘u timsoli uch qatlamda namoyon bo‘ladi:

Birinchi qatlam - moddiy timsol. Cholg‘uning o‘zi, uning shakli, tuzilishi, materiali, bezagi va tashqi ko‘rinishi milliy madaniyatning moddiy belgisi hisoblanadi.

Ikkinchi qatlam - musiqiy timsol. Cholg‘udan hosil bo‘ladigan tovush, tembr, ijro usuli va unga xos musiqiy ifoda vositalari milliy musiqiy tafakkurni ifodalaydi.

Uchinchi qatlam - ramziy timsol. Cholg‘u xalq tarixi, urf-odatlar, marosimlari, ijrochilik maktablari, ustoz-shogird an’analari va avlodlar tajribasini anglatadigan madaniy belgiga aylanadi. Shu sababli yoshlar bilan ishlashda cholg‘uning faqat nomini yodlatish yoki uning qismlarini o‘rgatish yetarli emas. Cholg‘u ortida turgan madaniy mazmunni ochish muhim.

Milliy cholg‘ularning har biri xalq madaniyatining muayyan jihatlari bilan bog‘liq. Ularning tarixiy vazifasi, ijro muhiti va badiiy imkoniyatlarini o‘rganish yoshlarning milliy madaniyat haqidagi tasavvurini boyitadi.

Dutor - xalqona musiqiy xotira timsoli. Dutor o‘zbek musiqa madaniyatida keng tarqalgan cholg‘ulardan biridir. Uning ovoz imkoniyati, ijro uslublari va turli hududlarda shakllangan ijrochilik an’analari yoshlar uchun xalq musiqiy tafakkurining rang-barangligini anglash imkonini beradi. Dutorni o‘rganish jarayonida o‘quvchi yoki talaba:

- cholg‘uning tarixiy shakllanishi;
- uning ijrochilikdagi o‘rni;
- turli hududlardagi ijro uslublari;
- mashhur ijrochilar faoliyati;
- repertuar xususiyatlari;
- ustoz-shogird an’analari

bilan tanishadi. Shu orqali dator yosh ongida oddiy cholg‘u emas, balki milliy musiqiy xotirani ifodalovchi timsol sifatida shakllanadi.

Tanbur - mumtoz musiqiy tafakkur timsoli. Tanbur o‘zbek mumtoz musiqa madaniyati va maqom an’anasi bilan chambarchas bog‘liq. Tanbur timsolini o‘rganish orqali yoshlar mumtoz musiqaning murakkab ohang tizimi, ijro madaniyati va ustoz-shogird an’alarini anglash imkoniga ega bo‘ladi. Tanburning timsoliy ahamiyati shundaki, u yoshlarni milliy musiqaning tarixiy qatlamlari bilan bog‘laydi. Cholg‘u haqida ma’lumot berish bilan birga uning maqom ijrochiligidagi

o‘rmini tinglash va tahlil qilish yoshlarning tarixiy-madaniy tasavvurini chuqurlashtiradi.

Doira - jamoaviy musiqiy xotira timsoli. Doira o‘zbek xalqining turli marosimlari, bayramlari, ijrochilik an‘analari va jamoaviy musiqiy faoliyati bilan bog‘liq. Uning ritmik imkoniyatlari yoshlarning musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish bilan birga, milliy ritmik tafakkur haqida tasavvur hosil qiladi. Doira timsoli orqali yoshlar musiqa nafaqat individual ijod, balki jamoaviy hayot va ijtimoiy munosabatlarning bir qismi bo‘lganini anglaydi.

Gijjak va rubob - ijrochilik maktablari davomiyligi timsoli. Gijjak va rubob kabi cholg‘ularning tarixiy rivojlanishi, ijro texnikasi va repertuarini o‘rganish yoshlarni milliy cholg‘u ijrochiligidan kasbiy an‘analari bilan tanishtiradi. Bu cholg‘ularni o‘rganishda mashhur ustozlar ijrosini tinglash, turli talqinlarni qiyoslash va ijro usullarini amaliy o‘zlashtirish avlodlar davomiyligi haqidagi tasavvurni kuchaytiradi. Milliy cholg‘ular yoshlar tarbiyasida bir nechta muhim funksiyani bajarishi mumkin.

1. Tarixiy xotira funksiyasi. Cholg‘u bilan bog‘liq tarixiy ma’lumotlar yoshlarni o‘tmish bilan bog‘laydi. Cholg‘uning qanday muhitda ishlatilgani, qanday ijrochilar tomonidan rivojlantirilgani va qanday musiqiy an‘analarni saqlagani haqidagi ma’lumotlar tarixiy ongni shakllantiradi.

2. Milliy identifikatsiya funksiyasi. Milliy cholg‘uni tanish, uning ovozi boshqa cholg‘ular tembridan farqlash va u bilan bog‘liq musiqiy merosni anglash yoshning “mening madaniy merosim” degan tushunchasini rivojlantiradi.

3. Estetik tarbiya funksiyasi. Cholg‘uning tovush imkoniyatlarini tinglash, ijro usullarini kuzatish va turli ijrolarni qiyoslash yoshlarning musiqiy-estetik didini rivojlantiradi.

4. Ma’naviy tarbiya funksiyasi. Milliy cholg‘ular orqali ustozga hurmat, mehnatsevarlik, sabr-toqat, mas’uliyat, an‘anaga sodiqlik va san’atga e’tibor kabi sifatlarni shakllantirish mumkin.

5. Avlodlar davomiyligi funksiyasi. Ustozdan shogirdga o‘tib kelayotgan ijrochilik tajribasi yosh avlodning o‘zini oldingi avlodlar bilan bog‘langan holda his qilishiga yordam beradi.

6. Ijtimoiy-madaniy integratsiya funksiyasi. Milliy cholg‘ular turli avlod va ijtimoiy guruhlarni umumiy madaniy qadriyat atrofida birlashtirishi mumkin.

“Cholg‘u - xotira - shaxs” pedagogik bog‘liqligi. Yoshlarning madaniy xotirasini shakllantirishda quyidagi uchlik samarali metodik asos bo‘la oladi:

Bu jarayonning asosiy maqsadi yoshga “bu bizning cholg‘umiz” degan tayyor fikrni berish emas, balki **nima uchun bu cholg‘u bizning madaniyatimiz uchun muhim?** degan savolga mustaqil javob topishga imkon yaratishdir. Milliy cholg‘ularni o‘rganishda “ko‘rish - eshitish - anglash - ijro etish - baholash - qadrlash” ketma-ketligidan foydalanish mumkin.

Ko‘rish. O‘quvchi cholg‘uning shakli, tuzilishi va bezaklarini kuzatadi.

Eshitish. Cholg‘uning ovozi tinglanadi. Uning temбри boshqa cholg‘ular bilan qiyoslanadi.

Anglash. Cholg‘uning tarixiy va madaniy vazifasi tushuntiriladi.

Ijro etish. Imkoniyatdan kelib chiqib, cholg‘uda sodda kuy yoki ritmik namunalar ijro qilinadi.

Baholash. O‘quvchi cholg‘uning badiiy imkoniyatlarini izohlaydi.

Qadrlash. Cholg‘uning milliy madaniyatdagi o‘rni haqida shaxsiy xulosa shakllantiriladi. Shu tarzda cholg‘u haqidagi nazariy bilim shaxsiy tajribaga aylanadi.

Yoshlarning madaniy xotirasini shakllantirish uchun “Bir cholg‘u - bir tarix” metodidan foydalanish mumkin. Talabaga bitta milliy cholg‘u tanlash topshiriladi. U quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha material tayyorlaydi:

1. Cholg‘uning nomi va kelib chiqishi.
2. Uning tuzilishi.
3. Tarixiy rivojlanishi.
4. Qaysi hududlarda keng tarqalganligi.
5. Ijrochilik maktablari.
6. Mashhur ijrochilar.
7. Cholg‘u uchun yaratilgan repertuar.
8. Cholg‘uning marosim va madaniy hayotdagi o‘rni.
9. Zamonaviy musiqa sahnasidagi o‘rni.
10. Cholg‘u timsolining shaxsiy talqini.

Talaba ishining yakunida “Agar bu cholg‘u bo‘lmaganida, milliy musiqa madaniyatimizning qaysi jihati o‘zgarishi mumkin edi?” degan savolga javob beradi. Bu savol yoshlarni oddiy faktlarni yig‘ishdan ko‘ra, madaniy merosning ahamiyatini chuqurroq anglashga yo‘naltiradi.

Milliy cholg‘ularning madaniy xotirani saqlashdagi kuchi ularning ustoz-shogird an‘anasi bilan bog‘liqligida ham namoyon bo‘ladi. Ustoz-shogird munosabatida shogird nafaqat kuy yoki texnik usulni o‘zlashtiradi. U ijrochilik odobi, sahna madaniyati, musiqaga munosabat, asarni talqin qilish, tinglash va o‘zini nazorat qilish kabi ko‘nikmalarni ham egallaydi. Shuning uchun ustoz-shogird tizimini quyidagi zanjir orqali ifodalash mumkin:

USTOZ TAJRIBASI → IJRO NAMUNASI → SHOGIRD AMALIYOTI → IJODIY TALQIN → KEYINGI AVLOD

Bu jarayonda madaniy xotira o‘zgarmas holda ko‘chib o‘tmaydi. Har bir avlod uni qayta anglaydi, yangi ijro sharoitlariga moslashtiradi va keyingi avlodga yetkazadi. Zamonaviy yoshlarning madaniy xotirasini shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish katta imkoniyat beradi. Milliy cholg‘ularning:

- videotasvirlari;
- professional ijro yozuvlari;
- virtual muzey materiallari;
- raqamli audioarxivlari;
- interaktiv taqdimotlari;
- ijrochilar haqidagi videointervyulari;
- cholg‘u yasash jarayonlari

ta’lim jarayoniga kiritilishi mumkin. Masalan, “Milliy cholg‘ular raqamli xaritasi” loyihasida talabalar O‘zbekistonning turli hududlarida shakllangan cholg‘u

ijrochilik an’analarini xaritada joylashtiradilar. Har bir cholg‘u bo‘yicha audio, video, fotosurat va qisqa tarixiy ma’lumot kiritiladi. Bunday loyiha yoshlarni nafaqat raqamli vositalardan foydalanishga, balki o‘z milliy musiqiy merosini mustaqil izlash, saralash va tizimlashtirishga o‘rgatadi. Muzeylardagi cholg‘ularni oddiy eksponat sifatida ko‘rsatish o‘rniga ularning “hayot tarixi”ni yoritish samarali pedagogik usul hisoblanadi. Masalan, bir dutor ekspozitsiyasi atrofida quyidagi savollar tashkil qilinishi mumkin:

- Bu cholg‘u qanday materialdan tayyorlangan?
- Uning shakli qanday xususiyatga ega?
- Qaysi ijro usullari unga xos?
- U qanday musiqiy muhitda qo‘llangan?
- Qaysi mashhur ijrochilar undan foydalangan?
- Bugungi kunda uning ijrochilik imkoniyatlari qanday?
- Yoshlar bu cholg‘uga qanday munosabatda?

Shunda eksponat “muzeydagi buyum” darajasidan “madaniy xotira manbai” darajasiga ko‘tariladi.

Xulosa

Milliy cholg‘ular xalqning musiqiy madaniyatini ifodalovchi vosita bo‘lish bilan birga, tarixiy va madaniy xotirani saqlovchi muhim timsollardan biridir. Dutor, tanbur, rubob, gijjak, nay, doira, chang kabi cholg‘ularning shakli, tovushi, ijrochilik uslubi, repertuari va ular bilan bog‘liq an’analar yosh avlodni milliy madaniyatning turli qatlamlari bilan bog‘laydi. Milliy cholg‘u timsolining tarbiyaviy kuchi uning tashqi ko‘rinishida emas, balki **cholg‘u - ijro - ijrochi - an’ana - tarix - avlod** o‘rtasidagi uzviy aloqada namoyon bo‘ladi. Cholg‘uni o‘rganish orqali yoshlar xalqning musiqiy tafakkuri, estetik qarashlari, ijrochilik madaniyati va tarixiy tajribasi haqida tasavvurga ega bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning II Xalqaro maqom san’ati anjumanining ochilish marosimidagi nutqi, 2024-yil 25-iyun
2. Fitrat, A. O‘zbek klassik musiqasi tarixi. - Toshkent: Fan, 1993.
3. Rajabiy, Yu. Shashmaqom. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.
4. Turdiyev, Sh. O‘zbek an’anaviy xonandaligida ustoz-shogird an’anasining badiiy-ijrochilik tamoyillari. -Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali, 2026, 8(5), 2252–2255.
5. Azizxonova, M., and E. Qobilova. "YoSHLARNI MUSIQIY MADANIYATI VA MA’NAVIYATNI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQIY TARBIYANING AHAMIYATI." Oriental Art and Culture 3 (2022): 51-57.
6. Qobilova, E. "THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION." QO ‘QON UNIVERSITY NEWSLETTER 12 (2024): 99-100.
7. Qobilova, E. "Musika o‘qitish metodikasi va maktab repertuari." Oquv qollanma, Fargona. “Fargona” nashriyoti (2020).